

ПОЛІТИКА ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ ЩОДО УСРР
(ПОЧАТОК 1920-Х РОКІВ)

Олег Купчик
Київ, Україна

Розкрито передумови політичних переговорів урядів країн Центральної Європи з раднаркомом УСРР на початку 1920-х років. Висвітлено переговорний процес між ними. Проаналізовано зміст їх міжнародних договорів. Подано оцінки офіційного визнання Австрією, Чехословаччиною, Німеччиною Радянської України.

Ключові слова: інтернований, дипломатичні відносини, договір, конференція, переговори, повноважне представництво, повпред, ратифікація, репатріація, торгпред

В зовнішній політиці держав Центральної Європи щодо радянських республік на початку 1920-х років окреме місце обійняла УСРР. Особливий інтерес до неї обумовили вигоди від торгово-економічної співпраці. Запорукою її ефективності мала стати наявність в українців чималих покладів корисних копалин, промислової сировини, сільськогосподарської продукції, людських ресурсів. Це зумовило поступки центральноєвропейських держав у політичних переговорах з українським раднаркомом.

Саме післявоєнне міжнародне становище Австрії визначило її політику щодо УСРР. Будучи ослабленою Сен-Жерменським мирним договором (1919 р.), вона опинилася під зовнішньополітичним впливом Франції і Великої Британії. Через їх позицію не визнавала УСРР. Обмежилась підписанням 5 липня 1920 р. у Копенгагені угоди “Про репатріацію військовополонених і цивільних інтернованих обох сторін”. Відповідно до неї «Уповноваженим Австрії із справ репатріації в УСРР» призначено Ф. Вагера, а «Уповноваженим УСРР із справ репатріації в Австрійській республіці» – Ю. Коцюбинського.

Умови для політичних переговорів склались на серпень 1921 р., коли до Відня виїхав представник українського НКЗС М. Левицький [12, спр. 622, арк. 28 зв.]. Разом з «Уповноваженим РСФРР із справ репатріації в Австрійській республіці» М. Бронським протягом серпня-грудня ц.р. підготували проект договору. Попри те, що український раднарком наполягав,

щоб його договір з австрійцями було укладено окремо, узгодили, що для УСРР і РСФРР договір буде спільним. Але домовились, що, окрім російського, його неодмінно підпише також український представник [12, спр. 559, арк. 13; спр. 648, арк. 12].

Для українського раднаркому цей договір був важливим, бо той планував домогтись ліквідації в Австрії посольства УНР й заснувати власне політичне представництво. Окрім цього передбачав протидіяти там “контрреволюційним силам”. У Відні, як в одному із центрів української політичної еміграції, в цей час перебувало близько 6 тис. осіб, серед них члени Директорії, Ради Міністрів УНР, делегати Трудового конгресу. Тому до проекту договору внесено пункти, що 1) угода укладається від імені УСРР; 2) у Відні створюється повноважне представництво УСРР; 3) повпредство УСРР в Австрії вважається єдиним українським представництвом у цій країні [12, Спр. 560, арк. 53–54, 68–69 зв., 76–77, 79–80].

Але під час переговорів австрійці відмовились визнати УСРР. Це рішення вони пояснили французьким і британським тиском, їх негативним ставленням до самої можливості функціонування у Відні аж двох радянських посольств [12, спр. 560, арк. 83–83зв.].

Тоді М. Бронський завив австрійському уряду, що для УСРР і РСФРР договір є спільним і його укладення російським раднаркомом самостійно, без українського, не можливе. Тому австрійці вимушено погодились визнати УСРР. В обмін пропонували, щоб українське представництво на рівні посольства замінили консульством. Російський раднарком відмовив. Опісля австрійці запропонували, щоб обов'язки українського повпреда виконував російський повноважний представник [12, спр. 648, арк. 22–23; спр. 560, арк. 105–105зв.]. Російський раднарком відмовив знову.

Австрійські торговельно-промислові кола вбачали в УСРР одного з головних постачальників сільськогосподарської сировини (в першу чергу їх цікавив цукровий буряк) [10]. У наслідку австрійський уряд був вимушений піти на поступки. 7 грудня 1921 р. його представник Й. Шобер уклав у Відні разом з представниками УСРР (М. Левицький) і РСФРР (М. Бронський) «Попередній торгівельний договір». Він складався зі вступу і 16 статей [4]. Договір передбачав створення у Відні повноважних представництв УСРР і РСФРР, які визнавалися «єдиними закордонними представництвами» у цій країні. У Харкові й Москві мали бути створені австрійські дипломатичні місії (ст. 1). Передбачалось заснування торгівельних місій (ст. 11). Договірні сторони зобов'язувались утримуватись від ворожої

протилежній стороні агітації і пропаганди (ст. 14) [12, спр. 648, арк. 40–45].

Цього ж дня австрійський уряд уклав з українським і російським раднаркомама «додаткову» до «копенгагенської» угоду «Про репатріацію військовополонених і цивільних інтернованих» [1]. ВУЦВК затвердив «Попередній торговельний договір» 14 січня 1922 р. Австрійський парламент ратифікував його 14 лютого ц.р. [12, спр. 45, арк. 17; спр. 622, арк. 10].

Повпредом УСРР в Австрійській республіці призначено М. Левицького [12, спр. 572, арк. 127; спр. 622, арк. 12]. Він прибув до Відня 14 лютого 1922 р. [12, спр. 75, арк. 4]. Обов'язки повпреда Австрійської республіки в УСРР виконував повпред в РСФРР (Поль). Той «повіреном у справах Австрійської республіки в УСРР» призначив Ф. Вагера. Консулами в Києві й Одесі стали відповідно Ф. Соскол і К. Ган [12, спр. 622, арк. 4, 6, 32].

Попри те, що договір мав торговельний характер, радянське керівництво оцінювало його перш за все політично. Сприймало цей договір як «чергову цеглину у фундаменті міжнародно-правового визнання» [1]. Австрійці ж наголошували на економічному змісті. Вважали, що цей договір має пожвавити торговельну співпрацю [2].

Відносини з Угорщиною обмежилися репатріаційними домовленостями. 21 травня 1920 р. раднаркоми РСФРР й УСРР, з одного боку, та уряд Угорщини – з іншого, підписали у Копенгагені угоду про повернення на батьківщину військовополонених. 28 липня 1921 р. у Ризі вони уклали між собою нову угоду про обмін військовополоненими та інтернованих цивільних осіб [12, спр. 700, арк. 3]. Через відсутність політичного договору посольство УНР продовжувало в Будапешті функціонувати [12, спр. 700, арк. 3].

Чехословацькі фінансово-промислові й торговельні кола також цікавились можливістю поновити економічні зв'язки з Україною, у якій до війни мали міцні позиції. Вже в 1921 р. раднарком організував для чехословацьких фірм кілька поїздок до УСРР і спробував скористатись з економічного інтересу чехословаків, щоб укласти політичний договір. У свою чергу, радянське керівництво оцінювало як загрозу участь Чехословаччини у «Малій Антанті». Вважала небезпечною й інтерновану в Чехословаччині армію УНР.

Український раднарком прагнув розпочати політичні переговори вже в 1921 р. Але чехословаки відмовились офіційно визнати УСРР. Тому 10 травня ц. р. до Праги в якості представника Червоного Хреста прибув М. Левицький. Він відав поверненням військовополонених. Згодом визнаний

як «Уповноважений УСРР зі справ репатріації в Чехословаччині». Тоді чехословацький уряд погодився обміняти торговельними представниками. Згодом торгпредом УСРР у Празі призначено Ю. Новаковського. Торгпредство ЧСР у Харкові очолив І. Гірса [12, спр. 560, арк. 7; спр. 591, арк. 205–206].

За вказівкою раднаркому М. Левицький підготував проект політичного договору. Відповідно до нього: “1) повпредство УСРР у Чехословаччині є єдиним українським представництвом у цій країні, 2) договірні сторони встановлюють дипломатичні відносини, 3) уряд ЧСР не визнаватиме й буде забороняти перебування у межах своєї держави осіб, організацій і збройних формувань, які претендують на владу в Україні, 4) взаємне встановлення нейтралітету країн на випадок війни однієї з них з третьою державою, у т. ч. й заборона постачати і пропускати через свої державні кордони зброю та військоове спорядження країні, яка буде у стані війни з УСРР чи Чехословаччиною” [12, спр. 560, арк. 13–14, 46–47].

Але уряд ЧСР в чергове заявив, що не визнає УСРР. Він пропонував, щоб відносини стосувались обміну військовополоненими, торгівлі. Обґрунтовували, що “ніколи не воювали проти УСРР і ніколи не визнавали УНР”. Щодо нейтралітету, то чехословацький міністр закордонних справ Е. Бенеш повідомив, що “відповідно до Версальського мирного договору (1919 р.), Чехословаччина погодилася на перевезення через її територію західними союзниками свою територію озброєння і військового спорядження у випадку війни з третьою стороною” [12, спр. 560, арк. 2 зв., 45]. У свою чергу, чехословаки наголошували, що угода буде тимчасовою і стосуватиметься проблем репатріації, торгівлі, а політичний договір укладуть згодом.

Для досягнення політичних домовленостей, радянські дипломати спробували зацікавити чехословацьких торговців, промисловців в українському ринку збуту продукції. Їм було відомо про неконкурентність чеських товарів, порівняно з німецькими, на російському ринку. Знали, що чехословаки мали плани будівництва через Польщу чи Румунію залізниці до України [12, спр. 560, арк. 4–5, 64–67].

Радянські дипломати пропонували використати на свою користь питання репатріації чеських військовополонених і цивільних інтернованих. М. Левицький, у телеграмі до раднаркому від 20 вересня 1921 р., пропонував: “не випустити з України жодного чеха” [12, спр. 559, арк. 9, 39].

Переговори паралельно проходили в Харкові [12, спр. 23, арк. 5]. Од-

нак чехословацький торгпред І. Гірса 26 серпня 1921 р. також заявив про неможливість політичного договору. У свою чергу запевнив, що угода буде містити репатріаційні і торгівельні положення. Прохав розпочати обмін військовополоненими, цивільними інтернованими [12, спр. 559, арк. 16, 35–36, 38–39].

Український раднарком продовжував наполягати на тому, що пункт «повпредство УСРР у Празі є єдиним українським представництвом» є частиною торгівельного договору. Без нього раднарком не матиме, зокрема гарантій недоторканості за кордоном українського майна [12, спр. 559, арк. 56].

Тривалий час не могли визначитись щодо місця проведення конференції. Сторони обговорювали варіанти Москви, Харкова, Праги [12, спр. 640, арк. 73; спр. 560, арк. 53]. На листопад 1921 р. погодили, що конференція пройде у Празі. 27 листопада ц.р. М. Левицькому надіслали мандат про вести переговори й укласти договір [12, спр. 23, арк. 1; Спр. 559, Арк. 13].

Вже під час конференції чехословацький прем'єр-міністр і міністр закордонних справ Е. Бенеш, повідомив, що більшість статей українського проекту договору вони прийняли. Але й надалі відмовились визнати УСРР. Пропонували підписати репатріаційну й торгівельну угоди. Політичний договір відкладали на невизначений термін [12, спр. 560, арк. 73, 83 зв., 84].

Щоб узгодити проект й укласти чехословацько-російський договір, 14 грудня ц.р. до Праги прибув представник НКЗС РСФРР П Мостовенко. Українському раднаркому тепер варто було поспішати, бо після укладення російсько-чехословацького договору, УСРР довелось б проводити переговори самостійно, без росіян [12, спр. 560, арк. 105].

Переговори зрушили з місця, коли у лютому 1922 р. до Праги для переговорів з Е. Бенешем прибув голова українського раднаркому і нарком закордонних справ Х. Раковський. На жаль, детальної інформації про його візит немає. Лише відомо, що 13 лютого ц.р. він звернувся до голови російського раднаркому В. Леніна з проханням відстрочити повернення, бо зрушилась справа укладення українсько-чехословацького договору. Прагу Х. Раковський залишив в березні 1922 р.

6 червня 1922 р. від імені УСРР М. Левицький і Чехословацької республіки В. Гірса, Я. Дворжачек уклали «Тимчасовий договір». Він складався з преамбули і 21 статті. Зокрема визначав статус повпредства УСРР в Чехословаччині як «єдиного українського представництва у цій країні» (вступ), передбачав обмін дипломатичними представництвами (ст. 1),

взаємне зобов'язання утримуватись від пропаганди, спрямованої проти уряду та державного устрою протилежної договірної сторони (ст. 8), охорону майна УСРР в Чехословаччині відповідно до міжнародного права (ст. 16, 18). Проте питання офіційного визнання УСРР, відповідно до вступної частини договору, не вирішувалось [11].

Чехословацький парламент ратифікував договір 14 липня 1922 р. ВУЦВК затвердив його 19 липня ц.р. [12, спр. 700, арк. 4]. Повноважним представником УСРР у Празі призначено М. Левицького. Послом ЧСР у Харкові став В Бенеш. З приводу договору чехословацька писала, що він є «не угодою між двома народами, а лише між двома урядами», і піддала сумніву його тривале виконання [12, спр. 563, арк. 17].

На думку радянських дипломатів налагодженню офіційних відносин між УСРР і Німеччиною мав сприяти інтерес німецьких фінансово-промислових кіл в українському цукровому виробництві, залізничному транспорті, металургійній промисловості, ринку збуту промислових товарів [3]. У свою чергу, вони зауважували, що мова має йти не про визнання України, яка уже була визнана німецьким урядом відповідно до Брест-Литовського договору від 8 лютого 1918 р., а про визнання українського раднаркому [7].

Як відомо з листа Х. Раковського наркому закордонних справ РСФРР Г. Чичеріну (23 листопада 1920 р.), німці погодились провести неофіційні консультації [12, спр. 628, арк. 114]. За згодою українського раднаркому їх у Берліні проводив представник російського НКЗС В. Копп.

Під час консультацій у листопаді 1920 – лютому 1921 рр. німці висунули вимогу, щоб угода розпочиналась словами «представники німецького та українського радянського урядів підписали договір», а не словами «український радянський і німецький уряди уклали цей договір», як пропонували радянські дипломати. Німці також пропонували провести переговори про укладення угоди про обмін військовополоненими і біженцями. На їх думку, підписання цієї угоди мало стати основою для політичних переговорів.

Вже 16 лютого 1921 р. В. Копп передав німецькому уряду наступні пропозиції українського раднаркому, а саме: 1) створити при управлінні «Уповноваженого РСФРР з репатріації військовополонених у Німеччині» український відділ, з правом останнього безпосередніх відносин з німецьким урядом; 2) ліквідувати посольство УНР у Берліні; 3) включити до угоди «таємну статтю» про німецьке зобов'язання визнати раднарком відра-

зу після затвердження останнім Ризького мирного договору [12, спр. 550, арк. 25]. Але й ці пропозиції німецька сторона відхилила, лише погодилась надати українському відділу при російському бюро із репатріації право екстериторіальності [12, спр. 628, арк. 120–126].

7 березня 1921 р. В. Копп інформував український раднарком, що німці зупинились на проекті договору, за яким: 1) угода «укладається від імені уповноважених урядів», а не самих урядів, 2) установами для виконання російсько-німецької угоди “Про повернення на батьківщину військовополонених і цивільних інтернованих” (19 квітня 1920 р.) мали бути російське представництво в Берліні й німецьке представництво в Москві. Німецькому уряду дозволялось мати відділення в Україні. Зважаючи, що військовополонені-громадяни УСРР уже повернулися додому за російсько-німецьким договором і за допомогою російського бюро, німці заснувати управління «Уповноваженого УСРР із справ репатріації в Німеччині», не погодились.

Цього ж дня Х Раковський відповів В. Коппу, що українські військовополонені уже повернулись додому, а німецькі ще перебувають в УСРР, тому остання укладє з Німеччиною не вигідний договір, бо німецький уряд матиме свого представника у Харкові, а УСРР в Берліні – не матиме. Голова українського раднаркому писав російському дипломату: “Він (представник – авт.) може називатися як завгодно – представником Червоного хреста України, важливо одне, щоб він там був” [12, спр. 628, арк. 133, 204].

Подальшу поступливість німців обумовило укладення 18 березня 1921 р. урядом Польщі Ризького договору з УСРР. Тоді ж консультації у Москві з німцями від УСРР паралельно проводив паралельно М. Левицький [12, спр. 655, арк. 2]. У наслідок, 23 квітня 1921 р. між Німеччиною і УСРР укладено угоду «Про обмін військовополоненими і цивільними інтернованими». Від УСРР її підписав В. Копп, від Німеччини М. Шлезінгер [12, спр. 20, арк. 46; Спр. 627, арк. 14; спр. 674, арк. 112]. Угода регулювали відносини в сфері обміну населенням. Відповідно до неї «Уповноважений Німеччини із справ репатріації в РСФРР» отримав право заснувати свої відділи в Україні, а саме Харкові, Одесі й Києві. У свою чергу, при «Бюро РСФРР із справ репатріації в Німеччині» засновувався український відділ [8].

8 червня 1921 р. завідувачем німецького відділу із справ репатріації в УСРР (Харкові) призначено Е. Зассе [12, спр. 549, арк. 29; спр. 640, арк. 4, 40]. 28 серпня ц.р. завідувачем українського відділу при російському бюро

став В. Ауссем [12, спр. 543, арк. 32; спр. 667, арк. 67]. Цей відділ проводив експертизу українських справ, приймав від українських емігрантів заяви на повернення додому, перевіряв документи й надавав НКЗС УСРР необхідну інформацію для прийняття по кожній особі рішення [12, спр. 549, арк. 8].

Прибуття В. Ауссема до Німеччини радянське керівництво оцінило як черговий крок на шляху до підписання політичного договору [12, спр. 655, арк. 20]. Вже 13 вересня ц.р. він поставив перед німецьким урядом питання про заснування торгівельного представництва УСРР. Проте, німці заперечили, зазначивши, що не підписано німецько-українську торгівельну угоду, а “Тимчасовий договір” Німеччини з РСФРР (6 травня 1921 р.) на Україну не поширено [12, спр. 549, арк. 16].

У листі до Х. Раковського (14 жовтня 1921 р.) В. Ауссем відмову німецького уряду визнати УСРР пояснив його небажанням ускладнювати відносини з Францією. Повідомляв про плани того повернути в Україну гетьмана П. Скоропадського. Аби натиснути, він пропонував, щоб до підписання торгівельної угоди німецьким промисловцям не надавати в Україні концесій.

9 грудня 1921 р. В. Ауссем телеграфував до голови українського раднаркому, що справа підписання українсько-німецького торгівельного чи політичного договору затягується до безкінечності. Дипломат радив не приймати німецьких дипломатичних паспортів, позбавити німецькі репатріаційні установи в Україні права екстериторіальності.

Проте, економічний аспект змусив німецький уряд піти на поступки. У грудні 1921 р. в Москві відбувались переговори про надання німецьким промисловцям концесій криворізької руди. В. Ауссем з цього приводу писав, щоб переговори проходили від імені УСРР, бо інакше робота радянських дипломатів в Берліні не матиме ефекту [12, спр. 549, арк. 15–16, 18, 28 зв.].

На початку лютого 1922 р. до Берліна прибув Х. Раковський. Під час переговорів з німецьким міністром закордонних справ В. Ратенау він не ставив питання політичного договору, а наголосив про важливість розвитку економічної співпраці [9]. Вже 2 лютого Х. Раковський повідомив про можливість укладення економічної угоди. У наслідок, 8 квітня 1922 р. В. Ауссем і З. Гай підписали у Берліні «Протокол про обмін торгівельними місіями». Торгівельним представником УСРР у Німеччині призначено Ю. Новаковського. Торгпредом Німеччини в УСРР став Гаушильд [12, спр.

591, арк. 32, 52]. Сторони домовились, що саму торгівельну угоду підпишуть згодом [13, спр. 1035, арк. 19].

Під час російсько-німецьких переговорів у м. Раппало член радянської делегації Х. Раковський запропонував, щоб УСРР також взяла участь в договорі [12, спр. 549, арк. 120-126], проте російський раднарком тоді заперечив. Лише після того, коли 26 квітня 1922 р. було укладено російсько-німецький «Раппальський договір», росіяни запропонували німцям поширити його на УСРР і закавказькі країни. В травні 1922 р. німецький МЗС повідомив український НКЗС про встановлення між ними дипломатичного зв'язку [6].

Каменем спотикання ледь не стала заява В. Ауссема, щоб Німеччина повернула УСРР заборговані ще «Гетьманату» П. Скоропадського за поставлені продовольчі товари 410 млн. марок золотом. Гроші переводились німцями на рахунок у німецькому державному банку. Продовольство було поставлене, але, коли настав час отримати гроші влада П. Скоропадського, а потім Директорії УНР пали, і влада перейшла до раднаркому.

Уряд УНР в екзилі вимагав у німецького уряду повернути ці гроші. Ще 10 жовтня 1920 р. той повідомив посла УНР М. Порша, що готовий сплатити гроші. Впродовж 1918–1919 рр. Х. Раковський опротестовував ці наміри німців [12, спр. 549, арк. 15]. В червні 1922 р. український раднарком знову порушив питання грошей [13, спр. 1035, арк. 19]. У відповідь німецький уряд заявив, що ця вимога не відповідає Раппальському договору, який скасовував взаємні фінансові претензії сторін і перервав переговори з раднаркомом. Без сумніву, вимогу В. Ауссем висунув за вказівкою Х. Раковського. До Берліну терміново виїхав російський нарком закордонних справ Г. Чичерін, який припинив цю українську ініціативу.

Переговори відновились в липні 1922 р. і проходили паралельно в Берліні [12, спр. 616, арк. 8, 43] й Харкові [5]. Тривали вони до жовтня 1922 р. Через хворобу В. Ауссема, в Берліні їх проводив секретар місії Н. Калужний і в.о. повпреда УСРР у Німеччині і водночас повпред в Чехословаччині М. Левицький [13, спр. 1029, арк. 85]. У Харкові від німців переговори проводив З. Гай [12, спр. 575, арк. 3]. Прагнучи їх пришвидшити радянські дипломати поширили за кордоном чутку про візит до України прем'єр-міністра Франції Е. Ерріо [12, спр. 591, арк. 89].

Укладення політичного договору було важливим також з точки зору подальшого закордонного представництва СРСР, оскільки відповідно до Брестського мирного договору від 9 лютого 1918 р. Німеччина визна-

ла УНР, а згідно з Брестським мирним договором РСФРР від 3 березня ц.р. визнала РСФРР без території України. Опісля ж укладення договору з УСРР всі німецькі договори з національними урядами України анулювались, посольство УНР підлягало ліквідації. У свою чергу, український раднарком набував право заснувати у Берліні власне повпредство, а згодом передати представництво посольству СРСР [13, спр. 1029, арк. 152].

Переговори тривали до 5 листопада 1922 р., коли в Берліні було укладено «Угоду про поширення дії Раппальського договору на радянські Україну, Білорусію, Грузію, Азербайджан, Вірменію і Далекий Схід». Від УСРР її підписав В. Ауссем, від інших республік – російський повпред М. Крестинський, від Німеччини – завідувач східного відділу МЗС А. Мальцан [12, спр. 549, арк. 21]. Договір складався зі вступу і 9 статей. За ним УСРР визнавалась незалежною державою (ст. 1), взаємні фінансові претензії мали вирішуватися після їх додаткового вивчення (ст. 2), сторони обмінювались дипломатичними представництвами (ст. 4), дипломати мали утримуватися від агітації і пропаганди, спрямованої проти уряду країни акредитації (ст. 7).

Відповідно до договору український раднарком 9 грудня 1922 р. повпредом призначив В. Ауссема [12, спр. 616, арк. 48.]. ВУЦВК затвердив договір 14 грудня. Німецький уряд передав право представництва послу в РСФРР, який на початку 1923 р. призначив генеральним консулом в УСРР З. Гая [12, спр. 700, арк. 3]. Посольство УНР ліквідували.

Таким чином, 7 грудня 1921 р. Австрійська республіка уклала з УСРР і РСФРР «Попередній торгівельний договір». Відповідно до нього офіційно визнала український раднарком, встановила з ним дипломатичні відносини. Посольство УНР мало бути ліквідоване. Це дозволило активізувати роботу щодо дезорганізації української еміграції.

Визнати УСРР офіційно Австрію зумовили економічні інтереси. Укладаючи договір, австрійці врахували, що їхні торгівельні конкуренти, а саме італійці й французи, уже домовлялись.

Відповідно до «Тимчасового договору» (6 червня 1922 р.) Чехословаччина офіційно не визнала УСРР, проте встановила з нею дипломатичні відносини. Чехословацький уряд припинив відносини з урядом УНР, його посольство у Празі припинило роботу.

Протягом 1920–1921 рр. німецький уряд заперечував можливість офіційного визнання УСРР. Тому спочатку сторони підписали репатріаційну угоду й угоду про обмін торгівельними представниками.

Пропозицію Х. Раковського про участь УСРР в «Раппальському мирному договорі» в квітні 1922 р. відхилили росіяни. Укладенню 5 листопада ц.р. «Угоди про поширення дії Раппальського договору» ледь не завадила вимога українського раднаркому про повернення німцями заборгованих національним урядам України 410 млн. марок золотом. Відповідно до ст. 2 «Угоди», взаємні фінансові претензії мали вирішуватися після їх додаткового вивчення.

1. Блакитний В. Дві умови // Вісти ВУЦВК. – 1922. – 18 січ.
2. До ратифікації договору з Італією і Австрією // Вісти ВУЦВК. – 1922. – 21 січ.
3. Перспективи українсько-німецького економічного співробітництва // Вісти ВУЦВК. – 1922. – 11 черв.
4. Підписання угоди між УСРР і Австрією // Вісти ВУЦВК. – 1921. – 11 груд.
5. Прибуття представника Німеччини // Вісти ВУЦВК. – 1922. – 1 черв.
6. Радянсько-німецька угода // Вісти ВУЦВК. – 1922. – 21 квіт.
7. Справи дипломатичні // Вісти ВУЦВК. – 1921. – 28 січ.
8. Угода між Україною та Німеччиною // Вісти ВУЦВК. – 1921. – 5 трав.
9. Україна і Німеччина // Вісти ВУЦВК. – 1922. – 18 лют.
10. Українсько-австрійська угода // Вісти ВУЦВК. – 1921. – 23 груд.
11. УСРР і Чехословаччина // Вісти ВУЦВК. – 1922. – 10 черв.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 4: Наркомат закордонних справ УСРР (1919–1923 рр.). – Оп. 1.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1: Центральний комітет Комуністичної партії України. – Ф. 1.